

Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek települési szerkezeti, foglalkoztatási jellemzői az EU csatlakozás óta eltelt időszakban

Bevezetés

A hátrányos helyzetű terек vizsgálata hosszú történeti múltra nyúlik vissza, és a természeti-, a gazdasági-, valamint az emberi erőforrások folyamatos változásai újabb és újabb összefüggések rendszerét vetítik előre. Ezen tényezők változásából fakadóan a napjainkban is változó területi politika szembe kerül azzal a kérdéssel, hogy az elmúlt évek területfejlesztési támogatásai megfelelőek és hatékonyak voltak-e. Esetleg új irányok kidolgozására lenne szükség? A változó makrogazdasági környezet vajon új mikrogazdasági megoldásokat igényel? Ezen kérdések nap mint nap előtérbe kerülnek, ha figyelembe vesszük és megvizsgáljuk az elmúlt 20 év területfejlesztési támogatásainak hatékonyságát.

Mindezen gondolatok késztettek bennünket arra, hogy a SZIE Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézetében évek óta folyó terület- és vidékfejlesztési programok vizsgálatának fókuszpontját azon kistérségek irányába fordítsuk, amelyek a fejlesztési programok, támogatási célleírányzatok ellenére sem tudtak stagnáló helyzetükből kitörni. Felmerül tehát a kérdés: milyen makro- és mikro tényezők játszanak meghatározó szerepet ezen leszakadás indokai között? Jelen tanulmányunkban a halmozottan hátrányos kistérségek mintegy 50%-át magában foglaló Borsod-Abaúj-Zemplén, illetve Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék társadalmi tényezői közötti összefüggésekre szeretnénk rávilágítani, és – a kutatás első tanulmányaként – bemutatni az elmúlt 5 év társadalmi változásainak irányait, valamint a kialakulóban lévő humán tér tendenciáit.

A hátrányos helyzetű területek támogatásának rövid történeti áttekintése az Európai Unióban

A regionális problémák megoldására és a regionális egyenlőtlenségek korrigálására irányuló koordinált közösségi megoldások szükségességét már az 1950-es években felismerték és számos bizottsági jelentésben megfogalmazták. Az 1957. évi Római Szerződés

preambulumában is szerepelt a következő célkitűzés: „*az országok gazdasági egységességének erősítése, harmonikus fejlődésük biztosítása a régiók közti különbségek, illetve a kevésbé fejlett régiók leszakadásának csökkentésével*”. Annak ellenére, hogy már 1957-ben indultak általános kezdeményezések a fent említett célokat illetően, csak 1986-tól történtek konkrét intézkedések. 1986-ban létrejött az Egységes Európai Okmány, amely a Római Szerződés módosítása volt (Horváth, 2001).

A regionális politikát ebben az okmányban emelték közösségi szintre az Európai Unió integrációjában. Ettől az időszaktól kezdve az alábbi célkitűzések kaptak jelentős figyelmet:

- a fejlődésben megkésett területek helyzetének javítása,
- az iparilag hanyatló, határ menti területek, a kisebb térségek átalakítása,
- a tartósan magas munkanélküliségű területek támogatása,
- a 25 éven aluli fiatalok munkához jutásának elősegítése,
- a mezőgazdasági szerkezet átalakítása mellett a vidékfejlesztés lehetőségének megteremtése,
- a rendkívül alacsony népsűrűségű (8 fő/km² alatt) sarkvidéki területek támogatása (csak 1995-től).

Az európai integráció fejlődése, az integráció mélyülése tette egyre inkább szükségessé olyan területi kiegyenlítő politika és eszközök létrehozását, amelyek a közösségen belüli területi különbségek mérséklését hivatottak szolgálni (Horváth–Illés, 1997). A 2081/1993. EK Tanácsi rendelet, „A gazdaságilag elmaradott térségek fejlettségének és strukturális felzárkózásának elősegítése” határozta meg az első célkitűzést. Ekkor már nem az elmaradott régiók segélyezése volt a cél, hanem a felzárkóztatás. A *legfontosabb cél* pedig az egy főre jutó GDP növelése lett. A felhasznált erőforrásoknak, támogatásoknak erre kellett irányulniuk.

Az Európai Unió kohéziós politikája erőfeszítéseit kezdetektől fogva tehát az *egyenlőtlenségek orvoslására, a gyorsuló ütemű változások kezelésére és a népesség elöregedésének problémájára* összpontosítja. Azonban a harmonikus fejlődés, illetve a területi egyenlőtlenségek mérséklésének megvalósítása a bővítéseknek köszönhetően egyre nehezebb feladat elé állítja az Unió tagállamait, illetve régióit. A folyamatosan változó gazdasági-társadalmi helyzet, a felmerülő újabb és újabb problémák mindig megújuló, az igényekhez és

a fenntartható stratégiához leginkább illeszkedő kohéziós politikát követelnek az Uniótól. Az európai országok egy részének gazdaságpolitikája már több évtizede igyekszik a területi különbségek mérséklését különböző eszközökkel elősegíteni. Az európai kohézió erősítéséhez a nemzeti regionális politikai intézkedések azonban csak csekély mértékben járultak hozzá, ezért vált a területi különbségek mérséklése az Európai Unió markáns stratégiai irányzatává. A fentiekben már említésre került, hogy a regionális politika keretében megvalósítandó alapvető feladat a térségek közötti *társadalmi és gazdasági fejlettségbeli különbségek mérséklése, illetve a belső kohézió erősítése*. Ennek eszköze a különböző anyagi támogatások juttatása az erre rászoruló régióknak. Így ez a szisztéma egy egységes Európai Unióra vonatkozó területi beosztást igényelt. Egyrészt azért, hogy a támogatási területeket konkrét néven lehessen megnevezni, másrészt azért, mert a széleskörűen elfogadható támogatási döntésekhez nélkülözhetetlenek az objektív bírálati szempontok, melyek alapját az összevethető statisztikai mérőszámok, azaz az integráció szintjén kidolgozott egységes regionális statisztikák jelentik (Szabó, 2005).

A strukturális források elosztásánál alkalmazott besorolási módszer a támogatási térségek lehatárolására

A Maastrichti Szerződés hatására a regionális politika működtetésének intézményi eszközrendszerében újítások következtek be. Létrehozták a *NUTS (Nomenclature des Unités Territoriales Statistique, Nomenclature of Territorial Units of Statistics)* osztályozást az Európai Unió tagállamaiban a közösségi regionális politika célterületeinek átlátható kijelölésére, ami alapját képezi az általános európai statisztikai-tervezési régiók rendszerének.

Az Európai Unió szabad kezét ad abban a tekintetben, hogy egy ország milyen módon sorolja be a saját közigazgatási egységeit a területi statisztikai egységek rendszerébe, azonban a tagállamoknak azt szem előtt kell tartani, hogy területüket e területi szintekbe hézagmentesen lefedett módon kell besorolniuk. A *NUTS-rendszer* megalkotásának célja az volt, hogy az azonos szintre besorolt közigazgatási szintek méretét közelítse, egymáshoz illetve, hogy minden tagállamban az egyes NUTS-szintek hasonló területi folyamatoknak legyenek színterei. A NUTS-rendszer alapján megkülönböztetett regionális és lokális szinteket az 1. sz. táblázat mutatja be. (Látható, hogy az egyes tagállamok erősen eltérő népsűrűsége miatt a kialakult szisztéma egyáltalán nem mondható egységesnek.) A rendszer számos változáson ment már keresztül, a legutóbbi 3 évenkénti felülvizsgálata 2006-ban

készült el, ami alapján további módosulások következtek be a NUTS besorolást tekintve, melyek 2008. január 1-jétől vannak érvényben. Például Szlovéniát a korábbi 1 régióból két NUTS 2-es szintű régióra osztották; 3 német régiót egyesítettek, illetve Dániában a korábbi 1 régióból 5 NUTS 2-es régiót alakítottak ki (EC, Ramon, 2008).

1. sz. táblázat

A NUTS-rendszer területi szintjei, 2008. január 1-jétől

Területi szint	Tipológia	Lakosság (min.–max.)
NUTS 0	Ország	
NUTS 1	Makrorégió	3000000–7000000
NUTS 2	Mezoregión	800000–3000000
NUTS 3	Megye	150000–800000
NUTS 4	Kistérség	
NUTS 5	Település	

Forrás: EUROSTAT alapján saját szerkesztés 2010.

Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozásakor (2004) a NUTS-rendszer kategóriái a következők voltak:

NUTS 1: nagyrégió,

NUTS 2: tervezési-statisztikai régió,

NUTS 3: megye (főváros),

NUTS 4: statisztikai kistérség,

NUTS 5: település.

Magyarország és a legtöbb európai uniós tagállam esetében ezen területi lehatárolások kialakításánál alapvetően két szempont játszott szerepet: a régióhatárok ne lépjék át az őket alkotó megyehatárokat, valamint a régiók lakónépessége lehetőleg azonos nagyságrendű legyen. Magyarország három NUTS 1-es szintet, valamint további hét NUTS 2-es régiót alakított ki. A fentiekből is látható, hogy a NUTS-rendszer egy hierarchikus besorolási rendszer, melyben jelenleg (2010) három szint van definiálva:

- minden tagállam fel lett osztva (népességnagyság alapján) NUTS 1-es szintű területekre (országrészek),
- ezeket tovább bontották (szintén népességnagyság alapján) NUTS 2-es szintű régiókra,

- melyeket hasonlóképpen tovább osztottak (népességnagyság alapján) NUTS 3-as szintű területekre (megye+főváros).

Egy-egy NUTS-kód ennek a hierarchikus besorolásnak megfelelően a következőképpen alakul:

- Az első két betű (országmegjelölés) és az első szám szolgál a NUTS1-es szint azonosítására. (Pl.: HU3=Magyarország „*Alföld és Észak*” régiója)
- A következő számjegy szolgál a NUTS2-es szintű régiók azonosítására az adott NUTS 1 régión belül. (Pl.: HU31=*Észak-Magyarország*, Magyarország „*Alföld és Észak*” régióján belül).
- A következő számjegy szolgál a NUTS3-as szintű régiók azonosítása az adott NUTS2 régión belül. (P.: HU311=*Borsod-Abaúj-Zemplén* megye, Magyarország „*Alföld és Észak*” régiójának *Észak-Magyarország* régióján belül).

A NUTS-rendszert egészítik ki a helyi adminisztratív egységek (*Local Administrative Units, LAU*). A helyi adminisztratív egységeknek két szintje van, melyek a további helyi adminisztratív egységek azonosítására szolgálnak. A LAU1 szintet a legtöbb EU-s tagországban definiálták ugyan, de nem mindenhol. A LAU2 szint mindenhol meghatározásra került, ami az önkormányzatokat vagy azzal egyenértékű egységeket jelenti. Magyarországon jelenleg 174 kistérség található, ami a LAU1 szinthez tartozik, illetve 3152 település, ami a LAU2 szinthez. A jelenlegi hazai szabályozás (a 2007/67-es országgyűlési határozat, illetve a 2007/311-es kormányrendelet) szerint a kistérségek különböző kategóriákba (fejlett, fejletlen, elmaradott stb.) való besorolása nem könnyű feladat, hiszen egy állandóan változó rendszerről beszélhetünk. Évről évre változik egy-egy kistérség lakosság száma, és időnként változnak a területi lehatárolások is. Ezt támasztja alá az a tény, hogy Magyarország az EU csatlakozás időszakában 150 kistérséggel rendelkezett, jelenleg pedig 174-gyel.

2007/67-es országgyűlési határozat

A 2007/67-es országgyűlési határozat a területfejlesztési támogatásokról, a decentralizáció elveiről és a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszeréről szóló alap dokumentum. Témánk szempontjából fontosnak tartjuk a kedvezményezett térségek besorolásának rendszerét, illetve kritériumait röviden áttekinteni. Ezen országgyűlési határozat szerint a hazai és közösségi forrásokból nyújtandó területfejlesztési támogatások

szétosztása során a kistérségek és települések társadalmi és gazdasági, valamint infrastrukturális elmaradottságát, illetve fejlettségét mérő *komplex mutatót* kell figyelembe venni, melynek főbb elemei az alábbiak:

1. Gazdasági mutatók
2. Infrastrukturális mutatók
3. Társadalmi mutatók
4. Szociális mutatók
5. Foglalkoztatási mutatók.

Ezen mutatók összetett rendszerének segítségével kategorizálódnak a hazai kistérségeink. Az adatokból származtatott eredmények alapján követhetők nyomon a térségi gazdaság változásának irányai, a megvalósult, illetve elmaradt fejlesztések hatásai.

A 2007/311-es kormányrendelet

A 2007/311-es kormányrendelet *a területfejlesztési támogatásokról és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszeréről* szóló 67/2007. (VI. 28.) OGY határozatban megfogalmazott feltételrendszer szerint minősítését a kistérségek fejlettsége szerint tartalmazza. A kedvezményezett kistérségek besorolását – a hátrányos és ezen belül a leghátrányosabb helyzetű, valamint annak részeként a komplex programokkal segített legalacsonyabb komplex mutatóval rendelkező leghátrányosabb helyzetű kistérségeket – e rendelet melléklete tartalmazza.

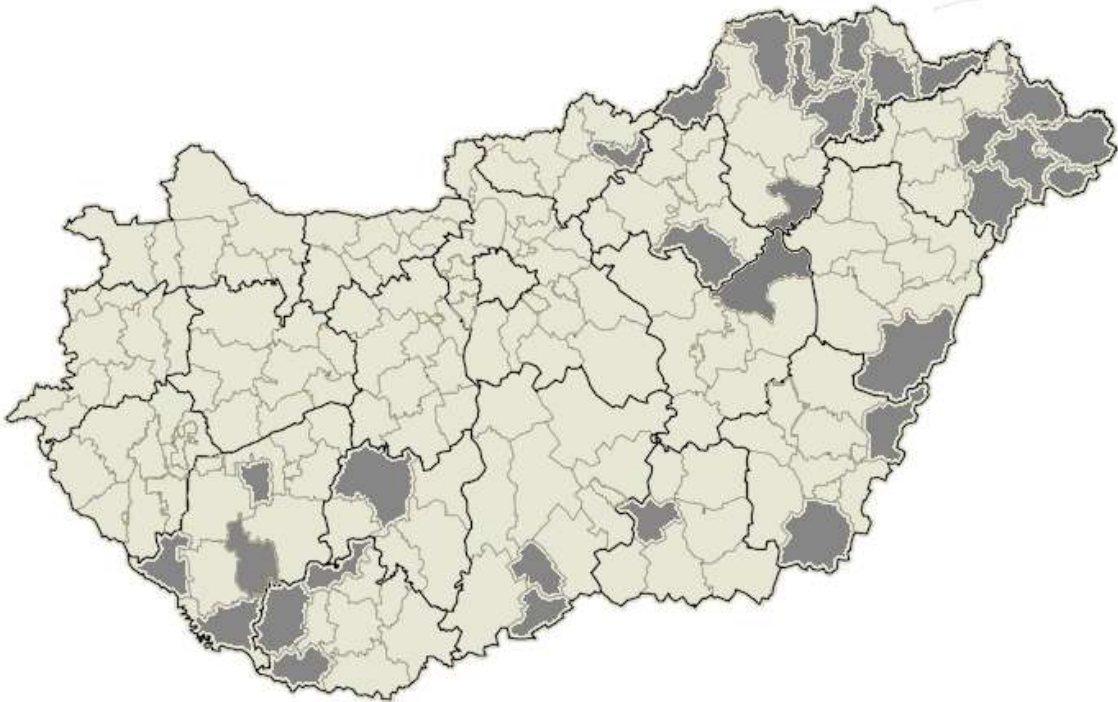
A rendelet alapján *jelenleg 33 olyan halmozottan hátrányos helyzetű kistérség van hazánkban, ahol a gazdasági, társadalmi adatok alapján komplex segítő programot szükséges alkalmazni.* Ezen kistérségek a következők (1. sz. ábra): Edelényi, Encsi, Ózdi, Sárospataki, Szerencsi, Szikszói, Abaúj–Hegyközi, Bodroghközi, Mezőcsáti, Tokaji, Hevesi, Bátorterenyeyi, Baktalórántházai, Csengeri, Fehérgyarmati, Mátészalkai, Nyírbátori, Vásárosnaményi, Berettyóújfalui, Tiszafüredi, Bácsalmási, Jánoshalmi, Mezőkovácsházai, Sarkadi, Kisteleki, Sásdi, Sellyei, Szigetvári, Tamási, Barcsi, Csurgói, Lengyeltóti, Kadarkúti.

Az 1. sz. ábra alapján jól látható, hogy a kiemelten támogatandó kistérségek mintegy 50%-a *Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében* található, azaz az

országon belüli területi egyenlőtlenségek ezeken a területeken különösen is szembetűnőek. A feladat komolysága mindezek alapján rendkívüli, hiszen a periféria koncentrálódása számos olyan gazdasági, társadalmi problémát hordoz, amely megoldása nem halogatható.

1. sz. ábra

Halmazottan hátrányos helyzetű kistérségek elhelyezkedése

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés, 2010.

Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye halmazottan hátrányos helyzetű kistérségeinek helyzetelemzése (2004–2009)

Ezen fejezetben a fent említett kormányrendeletben meghatározott, az általunk vizsgált két megye fokozottan hátrányos kistérségei társadalmi helyzetének alakulását tekintjük át. Vizsgálatunk fókuszja a 2004-es uniós csatlakozás óta eltelt időszak. A 2004-es és 2008-as statisztikák alapján ugyan mindkét megyében történt változás a kistérségek számában, de ezek a mi vizsgálatunk célterületeit nem érintették, hiszen Borsod-Abaúj-Zemplén megye 15 kistérségéből 10, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a 12 kistérségből továbbra is 6 tartozik az általunk vizsgált kategóriába. A területi egyenlőtlenségek vizsgálatához szükséges adatokat nem kizárólag kistérségi szinten, hanem megyei, regionális és országos adatokkal

való kapcsolatrendszerükben is vizsgáltuk. A vizsgált megyék településszerkezetét elemezve a városok számának növekedése ellenére megállapítható, hogy a vizsgált kistérségekben lévő városok aránya elmarad a megyei, a regionális, illetve egyes esetekben az országos átlagtól is, ahogyan azt a 2. sz. táblázat is mutatja. *Borsod-Abaúj-Zemplén megye esetében az Ózdi, Tokaji és a Mezőcsáti kistérségek, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megye esetében a Csengeri és a Nyírbátori kistérségek jelentenek kivételt, ahol az országos átlaghoz (8,14%) viszonyítva magasabb a városok aránya.*

2. sz. táblázat

A kistérségek településszámainak összefüggései az év elején

Területi egység	2004			2008		
	települések száma	ebből: város	városok aránya, %	települések száma	ebből: város	városok aránya, %
MAGYARORSZÁG	3 145	256	8,14	3 152	306	9,71
<i>Észak-Magyarország</i>	605	34	5,62	610	41	6,72
Borsod-Abaúj-Zemplén megye összesen	357	21	5,88	358	26	7,26
Ebből a halmozottan hátrányos kistérségek:						
Edelényi	46	2	4,35	47	2	4,26
Encsi	35	1	2,86	36	1	2,78
Ózdi	29	3	10,34	29	3	10,34
Sárospataki	16	1	6,25	16	1	6,25
Szerencsi	18	1	5,56	18	1	5,56
Szikszói	23	1	4,35	23	1	4,35
Abaúj–Hegyközi	24	1	4,17	24	2	8,33
Bodrogi	17	–	–	17	1	5,88
Mezőcsáti	9	1	11,11	9	1	11,11
Tokaji	11	1	9,09	11	1	9,09
<i>Észak-Alföld</i>	389	56	14,40	389	64	16,45
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye összesen	229	20	8,73	229	25	10,92
Ebből a halmozottan hátrányos kistérségek:						
Baktalórántházai	19	1	5,26	19	1	5,26
Csengeri	11	1	9,09	11	1	9,09
Fehérgyarmati	49	1	2,04	49	1	2,04
Mátészalkai	26	2	7,69	26	2	7,69
Nyírbátori	20	2	10,00	20	3	15,00
Vásárosnaményi	27	1	3,70	27	1	3,70

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés, 2010.

A vizsgálati periódusunk kezdetekor (2004) egyedül a Bodrogi kistérségben nem volt városi rangú település, de jelenleg minden általunk vizsgált kistérség rendelkezik legalább egy városi rangú településsel. A városok létét jelentős integráló-képességük révén fontos tényezőknek tekintjük, hiszen szolgáltatásaik koncentrációja, közigazgatásban betöltött szerepük, illetve tőke- és vállalkozásvonzó képességük alapján motorjaik lehetnek az egyes – halmozottan hátrányos helyzetben lévő – kistérségek fejlesztésének. Az országos térszerkezetet vizsgálva jól látható, hogy a hazai város nélküli kistérségek gazdasági, társadalmi helyzetében jó esetben is csak stagnáló, de inkább leszakadó tendenciák figyelhetők meg. Mindezek alapján az általunk vizsgált kistérségek stagnáló, leszakadó tendenciája jól körvonalazódik, hiszen a városi centrum nélküli területek gazdasági, társadalmi megtartó képessége, tőkevonzó hatása alaptól hiányzik, ami nehezítheti az életminőség javítását szolgáló gazdasági tényezők megtelepedését, fejlődését. Ezen kiinduló tényezők további vizsgálatához tisztább képet adhat az urbanitás vizsgálata.

A vizsgált kistérségek *urbanitási indexét* vizsgálva megállapítható, hogy az adatok elmaradnak az országos átlagtól. Magyarországon 2004. év végén a lakosság 65%-a, míg 2008. év végén 68,4%-a élt városban. Ugyanezen adatok a vizsgált időintervallumban az észak-magyarországi régióban 50,3%-ról 51,8%-ra, és az észak-alföldi régióban pedig 63,1%-ról 66,6%-ra változott, ami az országosnál lassúbb ütemű növekedés. Az általunk vizsgált megyékben lévő halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek közül néhányánál az urbanitási index ellentétes tendenciát mutat a megyei, a regionális és az országos irányhoz képest. A 2004–2008 közötti időszakban Borsod-Abaúj-Zemplén megye általunk vizsgált 10 kistérsége közül háromban (Edelényi, Encsi, Szikszói kistérségben), a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében vizsgált 6 kistérség közül pedig kettőben (Fehérgyarmati-, Mátészalkai kistérségben) csökkent a városban lakók aránya. Véleményünk szerint a városi lakosság arányának csökkenése összetett dolog, de mindenképpen jól látható, hogy a vizsgált halmozottan hátrányos helyzetű kistérségekben megszűnő vállalkozások kiemelkedően negatív munkaerő piaci tendenciákat indítottak el, amely szerint a megélhetési költségek folyamatos növekedése mellett a városokból a falvak irányába való kiköltözést, illetve a vizsgált kistérségekből való elköltözés folyamatát indította el. Mindezek után érdemes megvizsgálunk az adott kistérségek településeinek létszámstruktúráját.

A vizsgált megyék *településeinek lélekszám szerinti struktúráját* vizsgálva jól látható, hogy a legkisebb kategóriába tartozó (500 fő alatti) települések aránya az országos átlaghoz (32,8%) viszonyítva 2004-ben Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében kedvezőbb képet mutatott, mivel a megye településeinek 15,3%-a tartozott ezen kategóriába, ugyanez az arány Borsod-Abaúj-Zemplén megyében viszont az átlagost meghaladó (37,8%). Az általunk vizsgált halmozottan hátrányos kistérségek *településeinek lakosság számát* vizsgálva már egészen más kép rajzolódik ki. Borsod-Abaúj-Zemplén megyét vizsgálva megállapítható, hogy a halmozottan hátrányos kistérségekben találhatóak a legkisebb lélekszámú települések. Ezek közül is kiemelkedik az Edelényi, illetve az Encsi kistérség, ahol 2004-ben a települések 63,0%, illetve 68,6%-a tartozott e kategóriába, adva ezzel a megye 500 fő alatti településeinek közel 40%-át, ami 2009-re tovább nőtt (63,8, illetve 69,4%-ra). Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében egy (a Fehérgyarmati) halmozottan hátrányos kistérség található, amely a 500 fő népességszám alatti települések kimagasló arányát képviseli jelenleg. Ebben a kistérségben volt található 2004-ben a megye legkisebb településeinek 54,3%-a, amit 17,1%-kal a Vásárosnaményi követett. Ez a negatív tendencia 2009-re sem változott jelentősen, hiszen ekkorra a Fehérgyarmati kistérség a megye legapróbb települései körében továbbra is 54,1%-kal, míg a Vásárosnaményi 16,2%-kal képviseltette magát. Ez a változás további elemzésekre adhat okot, hiszen a stratégiai tervezés esetében nem hagyható figyelmen kívül.

3. sz. táblázat

A vizsgált kistérségek népességének alakulása az év végén

Népesség (fő)	2004	2008
MAGYARORSZÁG	10 097 549	10 030 975
<i>Észak-Magyarország</i>	<i>1 271 111</i>	<i>1 223 238</i>
Borsod-Abaúj-Zemplén megye összesen	731 854	701 160
Ebből a halmozottan hátrányos kistérségek:		
Edelényi	36 299	34 837
Encsi	24 251	23 746
Ózdi	74 283	69 400
Sárospataki	27 146	25 491
Szerencsi	45 006	42 868
Szikszói	19 586	18 661
Abaúj–Hegyközi	15 558	14 504
Bodroghközi	18 384	16 972
Mezőcsáti	15 048	14 273

Tokaji	14 563	13 762
<i>Észak-Alföld</i>	<i>1 541 818</i>	<i>1 502 409</i>
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye összesen	581 623	565 326
Ebből a halmozottan hátrányos kistérségek:		
Baktalórántházai	35 638	34 703
Csengeri	14 291	13 312
Fehérgyarmati	39 679	37 559
Mátészalkai	67 241	64 486
Nyírbátori	45 204	43 528
Vásárosnaményi	32 038	30 099

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés, 2010.

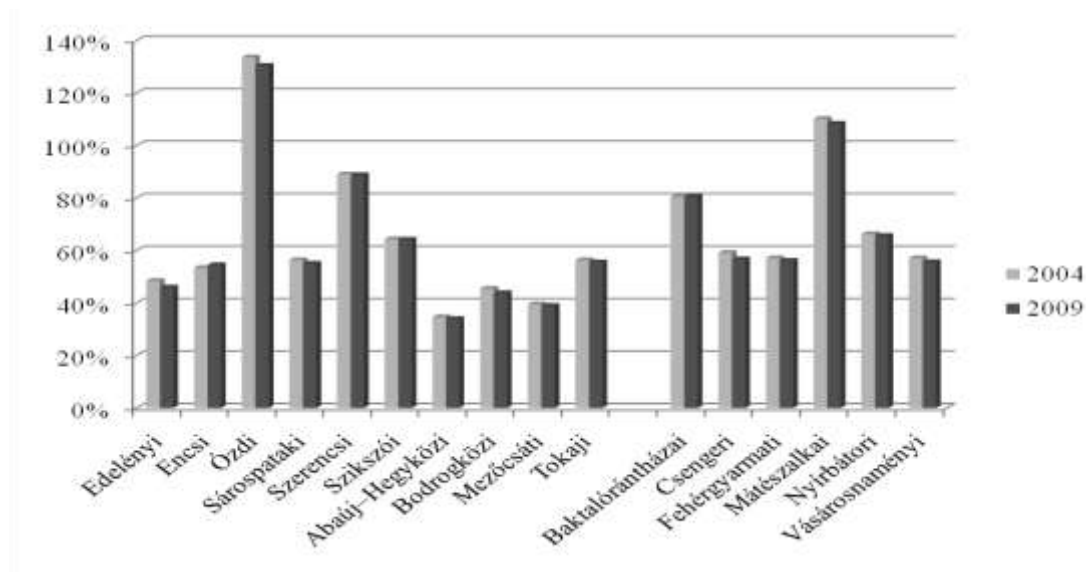
A vizsgálatunk intervallumának végére az országos adatok növekedést mutattak, miszerint 2008-ban országosan a 3152 település 34%-a volt a 500 fő alatti, ami az előbbi nagyságot meghaladó, ahhoz közeli települések lélekszámának lassú, de tendenciózus csökkenését mutatja. Mindezen tények alátámasztják azon hipotézist, miszerint egy településen lakók létszáma és ezen települések tökevonzó-, illetve lakosságmegtartó képessége negatív módon korrelál. Mindezek alapján megállapítható, hogy egy település leszakadásában a lakosság létszámának csökkenése bizonyosan negatív tendenciák beindulásához vezet, ami a mi általunk vizsgált kistérségek településeiben is megfigyelhető. Mindezek után továbbgondolva a tendenciák hatását vizsgáljuk meg a népességfogyás adatait.

Ahogy az általunk vizsgált két megyében folyamatos a *népességfogyás*, úgy a vizsgált kistérségekben is jól látható ez a tendencia (3. sz. táblázat). A két megye adatait vizsgálva (2004–2008) látható, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye népességfogyása (30 694 fő, 4,2%) közel kétszerese volt a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyeinek (16 297 fő, 2,8%). A két megye általunk vizsgált kistérségeit tekintve a népességfogyás legnagyobb arányban az Ózdi kistérségben volt érzékelhető, ahol a vizsgált időszakban 4883 fővel csökkent az állandó népesség száma, ami a megye népességfogyásának közel 16%-a. A *népsűrűségi* adatokat tekintve megállapítható, hogy a vizsgált két régió, illetve ezek megyeinek népsűrűsége elmarad az országos átlagtól. Miskolc lakosságának (170.234 fő) köszönhetően az észak-magyarországi régió és ezen belül Borsod-Abaúj-Zemplén megye adatai meghaladják az észak-alföldi régió, illetve Szabolcs-Szatmár-Bereg megye népsűrűségi adatait is. Észak-

Magyarország népsűrűsége 2004-ben 95 fő/km² volt, ami 2009-re 91 fő/km²-re csökkent. Ezen belül Borsod-Abaúj-Zemplén megye értéke 101 fő/km²-ről 2009-re 97-re mérséklődött. Az észak-alföldi régió regionális adatait vizsgálva megállapítható, hogy egyértelműen elmaradnak mind az észak-magyarországi régió, mind az ország adataitól, hiszen az itt 2004-ben mért 87 fő/km² népsűrűség a vizsgált időszak végére tovább csökkent 85 fő/km²-re. A két megyében lévő belső heterogenitást mutatja a 2. sz. ábra, ahol a kistérségi népsűrűségi adatokat az adott megye adatához viszonyítottuk.

2. sz. ábra

A vizsgált kistérségek népsűrűségi adatai a megyei adatokhoz képest (2004, 2009)

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés, 2010.

Két kistérségi ellenpélda található, melyek a népsűrűségi adatai meghaladják, vagy legalább megközelítik az országos átlagot. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében ilyen kistérség az Ózdi, ahol a népsűrűség 135 fő/km² (2004), illetve 126 fő/km² (2009) értékekkel jóval felül múlja az országos adatokat. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a Mátészalkai kistérség volt az, ahol 108 fő/km²-rel (2004), illetve 103 fő/km²-rel (2009) országos átlag körüli adatok voltak jellemzőek. Mindezen példák ellenére az általunk vizsgált kistérségekben olyan tendencia mutatkozik, ami a népsűrűségi adatok folyamatos csökkenését, a halmozottan hátrányos helyzetben lévő kistérségekből történő elvándorlást vetíti előre, ami jelentős feladatokat ró a stratégiai tervezőkre. A vizsgálatainkból megállapítható, hogy a vizsgált kistérségekben végbement gazdasági szerkezetátalakulás (nehézipar, bányászat leépülése) jelentős társadalmi kríziseket generált. Az iparhoz kapcsolódó gazdasági ágak felszámolásának negatív hatásait az általunk is vizsgált Ózdi kistérség elvándorlási adatai is

jól mutatják. Mindezek hatására a felszabaduló képzetlen munkaerő hasznosítására a jelenlegi munkaerő-piac nem képes választ adni, amihez a továbbiakban vizsgált ruralitási adatok is a negatív tendenciák kumulálódását vetítik előre.

A vizsgált kistérségek *ruralitásának* vizsgálatát a népsűrűségi adatokhoz kötöttük, elemezve a 120 fő/km² alatti népsűrűségű településeken élők arányát. Az általunk vizsgált időszakot illetve kistérségeket tekintve növekedés figyelhető meg a 120 fő/km² népsűrűséget el nem érő települések számában. Azonban a két megye között jelentős eltérés tapasztalható, miszerint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 38,6%, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 54,8% a vidékiesnek mondott területeken élők aránya. Összevetve ezt a városi népesség alakulásával elmondható, hogy párhuzamosan két folyamat zajlik a vizsgált megyékben. A lakosság számának folyamatosan csökkenése mellett a megyékben lévő városok irányába történő belső migráció is jelentősnek nevezhető. A vizsgált megyék általunk elemzett kistérségeinek népességszökkenése azonban meghaladja a városokba költözések számát, ami hatással van arra, hogy a vizsgált területen a 120 fő/km² népsűrűség alatti településeken élők aránya folyamatosan nő. Két szélsőséges adatot azonban meg kell említenünk. Borsod-Abaúj-Zemplén megye 10 vizsgált kistérsége közül négyben (Sárospataki, Abaúj-Hegyközi, Bodroghözi, Mezőcsáti) a teljes népesség 120 fő/km² alatti népsűrűségű településen él. A viszonylag kedvezőnek tűnő megyei 38,6% a megye nagymértékű heterogenitása mellett jellemző, vagyis mind a jelentős népességgel rendelkező Miskolc, mind pedig a népsűrűségi adatok alapján teljes mértékben vidéki térségnek tekinthető kistérségek egyszerre vannak jelen a megyében. A másik fontos megállapítás, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében sokkal kiegyenlítettebb a helyzet, mivel a népsűrűségi adatokból számolt ruralitás sokkal homogénebbnek tekinthető. A vidéki településeken élők aránya 52,3% és 78,2% közötti tartományban volt minden kistérség esetében.

Visszaulva a népesség migrációjára jól látható (4. sz. táblázat), hogy az általunk vizsgált kistérségekből jelentős a lakosság elvándorlása. 20% körüli, vagy azt meghaladó elvándorlási adatokkal Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a Bodroghözi (24,7%), Abaúj-Hegyközi (20,8%) és az Ózdi (18,5%), Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a Csengeri (23,8%) kistérségek bírnak. Az általunk vizsgált időszakban megfigyelhető, hogy 2004-ben még volt a vizsgált kistérségekben olyan település, ahol pozitív volt a migrációs egyenleg, addig 2008-ban már nem volt ilyen. Különös figyelmet érdemel az Encsi és a Sárospataki kistérség, ahol 2004-ben még pozitív volt a vándorlási különbözet, de 2009-re az adatok

jelentős változásokat mutatnak, így az Encsi kistérségben már –9%-os, míg a Sárospataki kistérségben –14,5%-os vándorlási egyenlegek voltak megfigyelhetők. Ha a népesség vándorlási különbözetét a 2004-as, illetve 2008-as teljes népesség számához viszonyítjuk, akkor talán pontosabb képet kaphatunk a területi egységek közötti migrációról. A két vizsgált megye hátrányos gazdasági és társadalmi helyzetét tükrözi, hogy egyre nagyobb mértékű az elvándorlás ezekről a területekről. A teljes népességhez viszonyított adatok alapján 2004-ben 3586 fő hagyta el Borsod-Abaúj-Zemplén megyét, míg ez az adat Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére 2210 fő volt. Ehhez képest 2008-ban 6591 fő volt a vándorlási különbözet Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, míg 5540 fő Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Mind a két vizsgált évben az Ózdi kistérség tükrözte a legmagasabb számú elvándorlást. 2004-ben 721 fő, ami a megyéből elvándoroltak 20%-át tette ki, míg 2008-ban 1284 fő, ami a megyei elvándorlásnak szintén közel a 20%-a volt. Az elvándorlás mértékére vonatkozó adatok alapján jól látható, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek lakosságának létszámcsökkenése folyamatos tendencia, ami a képzettség és a korösszetétel vizsgálata mellett további fontos összefüggésekre mutat rá.

4. sz. táblázat

Belföldi vándorlási különbözet alakulása

Belföldi vándorlási különbözet 1000 lakosra	2004	2008
MAGYARORSZÁG	–	–
<i>Észak-Magyarország</i>	–3,1	–7,5
Borsod-Abaúj-Zemplén megye összesen	–4,9	–9,4
Ebből a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek:		
Edelényi	–6,8	–16,3
Encsi	0,1	–9,1
Ózdi	–9,7	–18,5
Sárospataki	0,3	–14,5
Szerencsi	–5,3	–15,4
Szikszói	–1,2	–16,5
Abaúj–Hegyközi	–3,0	–20,8
Bodroghközi	–5,2	–24,7
Mezőcsáti	–4,8	–16,2
Tokaji	–2,5	–0,9
<i>Észak-Alföld</i>	–2,3	–6,5

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye összesen	-3,8	-9,8
Ebből a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek:		
Baktalórántházai	-1,1	-11,0
Csengeri	-5,2	-23,8
Fehérgyarmati	-7,6	-16,5
Mátészalkai	-3,6	-12,5
Nyírbátori	-3,0	-16,9
Vásárosnaményi	-4,6	-15,0

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés, 2010.

A lakosság korösszetételét tekintve megállapítható, hogy az általunk vizsgált kistérségek az országos átlaghoz képest az időskorúak tekintetében nem mutatnak jelentős eltérést. Az országban a 60 éves és idősebb korú népesség aránya az állandó népességből 2004-ben 20,9% volt, ami 2008. év végére 21,7%-ra nőtt. Az időskorúak aránya (az országos tendenciát követve) minden általunk vizsgált kistérség tekintetében növekedést mutatott (2004–2008), és a vizsgált megyék is kiegyenlítették voltak e tekintetben. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 17,2–22,6% között, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 16,6–20,2% között változott a 60 évnél idősebb állandó lakosság aránya. Az összes általunk vizsgált kistérség közül a Tokaji kistérség rendelkezett a legmagasabb (22,6%-os) aránnyal. A 14 éves alatti lakosság arányát is vizsgálva megállapítható, hogy az országos 15,9%-os arányhoz képest az általunk vizsgált régiókban, megyékben, illetve kistérségekben az eredmények kedvezőbb képet mutatnak. Borsod-Abaúj-Zemplén megye adata 1,13-szerese, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megye adata 1,22-szerese az országosnak. Az általunk vizsgált kistérségek még a megyei adatoknál is kedvezőbb arányt mutatnak. Borsod-Abaúj-Zemplén megye vizsgált kistérségeinek adata 1,32-szerese a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyeiké pedig 1,25-szerese az országosnak. A vizsgált kistérségek közül az Encsi kistérség mutatója kiemelkedő, ahol a vizsgált arány közel 1,5-szerese az országosnak. Természetesen első látásra a 14 éves alatti korosztályba tartozók létszáma bizakodásra adhat okot, de ismerve a vizsgált kistérségek etnikai, képzettségi összetételét átfogó stratégiai tervezés nélkül a szegénység kumulálódása prognosztizálható.

A 15-74 éves kor közötti munkaképes korú lakosság arányát tekintve viszont ettől kedvezőtlenebb kép rajzolódik ki. A teljes népességhez viszonyítva a 15-74 év közötti

lakosság aránya 2004-ben egyik kistérségben sem érte el az országos átlagot (77,5%), és a vonatkozó megyei átlagokat is csak a Tokaji kistérség haladta meg mindössze 0,1% ponttal, 76,5%-os értéket mutatva. Minden kistérségben 70% feletti értékeket találunk, azonban csak két kistérség van ehhez az alsó küszöbértékhez a legközelebb, nevezetesen az Abaúj-Hegyközi (70,7%) és a Bodrogi kistérségek (70,4%). A munkaképes korú lakosság száma minden egyes vizsgált kistérségben csökkent a 2008-as évre, de a teljes népességhez mért aránya nem mutat egyértelműen csökkenést minden kistérségben. Ez azt jelenti, hogy vannak kistérségek, ahol a munkaképes korúak száma csökkent ugyan, de a korösszetétel ennek ellenére is kedvezőbben alakult. Ilyen Ózd kivételével minden kistérség Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, illetve Csenger kivételével minden kistérség Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Az Ózdi kistérségben az lehet ennek a magyarázata, hogy létszámot tekintve itt volt a legnagyobb a munkaképes korú lakosság csökkenése a többi kistérséghez képest (3678 fő). A többi kistérségben 475 és 1680 fő közötti volt a csökkenés mértéke. Természetesen ezen adatokat a foglalkoztatás szintjének vizsgálata nélkül nehéz tényszerűen vizsgálni, hiszen a munkanélküliségi adatok ismerete tovább polarizálja a kistérségek hátrányos helyzetét.

Mivel a KSH foglalkoztatási adatokat megyei szintig publikál, így nem áll rendelkezésre kistérségi és település szintű adat. Emiatt vizsgálatunkban az Állami Foglalkoztatási Szolgálat adatait használtuk (melyek reprezentatív lakossági bevalláson alapulnak), így ezen adatok megyei aggregálása eltérést mutathat a KSH megyei adataihoz képest. A 15–74 éves lakosság *foglalkoztatás szintje* (5. sz. táblázat) az általunk vizsgált kistérségek megyéiben, és ezekkel együtt régióikban sem érik el az országosat. Az országos foglalkoztatási ráta 2004–2009 között 50,5%-ról 49,2%-ra mérséklődött. Az általunk vizsgált régiók foglalkoztatási aránya ezt meghaladóan, 1,6, illetve 2,2 százalékponttal csökkent. Figyelembe véve az országos alapadatokhoz mért kiindulási helyzetből adódó mintegy 5–6 százalékpontos hátrányt a vizsgált régiók és az országos adat közötti távolság 6–7 százalékpontra növekedett. Az általunk vizsgált két megye adatait elemezve még súlyosabb gazdasági, társadalmi helyzet körvonalazódik, hiszen Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye permanensen a munkanélküliség által leginkább sújtott térségek. Összességében megállapítható, hogy az országos csökkenő foglalkoztatás az általunk vizsgált területeken is megfigyelhető, és a leszakadás fokozódik.

Figyelembe véve az Európai Unió által megfogalmazott Lisszaboni stratégiát – melyben 2010-re célként fogalmazták meg minden EU-s régióra a 70%-os foglalkoztatást – megállapítható, hogy jelenleg Magyarország minden területi egysége elmarad attól és a célértékhez való közelítés helyett távolodás figyelhető meg. Ha az általunk vizsgált halmozottan hátrányos kistérségek foglalkoztatási adatainak változását vizsgáljuk, még súlyosabb tendencia körvonalazódik.

5. sz. táblázat

A vizsgált térségek 15–74 éves népességének foglalkoztatási rátája

Területi egység	2004		2009	
	%	eltérés az országostól, százalékpont	%	eltérés az országostól, százalékpont
MAGYARORSZÁG	50,5	–	49,2	–
<i>Észak-Magyarország</i>	44,5	–6,0	42,9	–12,8
Borsod-Abaúj-Zemplén megye összesen	43,5	–14,3	41,3	–16,1
Ebből a halmozottan hátrányos kistérségek:				–28,3
Edelényi	36,8	–27,1	35,3	–
Encsi	37,9	–25,0	32,7	–33,5
Ózdi	38,7	–23,4	39,7	–19,3
Sárospataki	43,7	–13,5	42,7	–13,2
Szerencsi	39,8	–21,2	36,8	–25,2
Szikszói	38,4	–24,0	35,0	–28,9
Abaúj–Hegyközi	35,9	–28,9	35,6	–27,6
Bodrogi	34,7	–31,3	34,9	–29,1
Mezőcsáti	37,5	–25,7	34,9	–29,1
Tokaji	35,6	–29,5	36,4	–26,0
<i>Észak-Alföld</i>	44,8	–11,3	42,6	–13,4
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye összesen	41,9	–17,0	40,6	–17,5
Ebből a halmozottan hátrányos kistérségek:				
Baktalórántházai	33,1	–34,5	31,8	–35,4
Csengeri	33,5	–33,7	37,0	–24,8
Fehérgyarmati	34,5	–31,7	36,0	–26,8
Mátészalkai	36,5	–27,7	37,1	–24,6
Nyírbátori	36,0	–28,7	35,2	–28,5

Vásárosnaményi	33,4	-33,9	35,3	-28,3
----------------	------	-------	------	-------

Forrás: ÁFSZ alapján saját szerkesztés, 2010.

A vizsgált kistérségek esetében az 50%-os foglalkoztatási arány elérése is csupán vágy lehet, mivel a kistérségek döntő többségében 40% alatti foglalkoztatási arány. A vizsgált 16 kistérség között „relatív” magast arány csupán a Sárospataki kistérségben figyelhető meg, ahol a foglalkoztatás megközelíti a 44%-ot. Fontos vizsgálati szempontnak tekintjük a vizsgált kistérségek foglalkoztatási helyzetét az adott megyei arányhoz is viszonyítani, ami az adott megyén belüli halmozottan hátrányos helyzetet is mutathatja. Az előző adatokból már várható volt, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a megyei 41,3%-os foglalkoztatási arányhoz képest egyetlen olyan általunk vizsgált kistérség van (Sárospataki), ahol a megyei átlagot meghaladó foglalkoztatás (103,4%) regisztrálható. A többi vizsgált kistérség foglalkoztatási arányai a megyei adat nyolc-kilenczede között mozogtak. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében ezzel ellentétben jellemző a homogenitás. Az általunk vizsgált kistérségek a megyei átlag nyolc-kilenczede közötti értékekkel rendelkeztek. Ezen negatív tendenciát mutató foglalkoztatási adatok természetesen több kedvezőtlen gazdasági és társadalmi tényező időben és térben való együttállásának köszönhető, melyek jobb megértéséhez a foglalkoztatási szerkezet ismerete is szükséges.

A *foglalkoztatási szerkezetet* vizsgálva megállapítható, hogy 2008-ban a mező-, illetve az erdőgazdálkodás az országos (3,05%), illetve az adott megyei szinthez (Borsod-Abaúj-Zemplén 3,2%, Szabolcs-Szatmár-Bereg 3,89%) képest is egyetlen kivétellel (Ózdi kistérség 1,9%) minden általunk vizsgált kistérségben átlag feletti részarányú gazdasági ág volt, de tendenciájában súlyának csökkenése figyelhető meg. Két általunk vizsgált kistérségben az átlaghoz képest is kimagaslóan magas volt ezen ágazatok foglalkoztatásban betöltött szerepe (Abaúj–Hegyközi 12,6%, Csengeri 10,7%). Az országos adatokat vizsgálva 2004-ben az ipar és építőipar (32,9%), illetve a szolgáltató ágazat (61,6%) részesedése volt a meghatározó, amely utóbbi az általunk vizsgált időintervallum végére a primer és a szekunder szektor arányának rovására tovább növekedett (67,2%). Ezek az adatok a vizsgált régiókban is hasonló fejlődési tendenciát futottak be azzal a különbséggel, hogy a szolgáltatási szektor növekedése az Észak-Alföldön dinamikusabbnak nevezhető, hiszen 59,8%-ról 63,6%-ra nőtt, míg ez az arány Észak-Magyarországon 58,5%-ról 61,6%-ra bővült. Az általunk vizsgált kistérségekben a szolgáltatási szektor arányát vizsgálva két kistérséget érdemes kiemelni, ahol a regionális és megyei adatokat meghaladó bővülés volt megfigyelhető 2004–2008 között.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a Tokaji kistérségben 2008. év végére a szolgáltatási szektor aránya elérte a 66,9%-ot, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pedig a Vásárosnaményi kistérség állt az élen 65,6%-kal. Ezek alapján az látható, hogy a három szektor közül mind regionális, mind megyei szinten a szolgáltatóiparban foglalkoztatottak aránya növekedett a vizsgált időszakban, elsősorban a mező- és erdőgazdaság, illetve az ipari foglalkoztatottak arányának rovására. Ezen adatok értelmezése további vizsgálatokra ad lehetőséget, hiszen az előzőekben vizsgált adatok negatív tendenciái a fizetőképes kereslet elvándorlását, csökkenését mutatja. Ezen negatív tendencia a szolgáltatási ágazat bővülésével éppen ellenkező irányt mutat, ami valószínűleg a térségen kívülről érkező fizetőképes kereslet növekedésével magyarázható (pl. turizmus, falusi turizmus fejlődése). Mindezen fejlődés ellenére kimagasló munkanélküliségi adatok figyelhetők meg az általunk vizsgált kistérségekben.

A foglalkoztatási arány vizsgálatakor a 15-74 éves népesség reprezentatív bevallásán alapuló adatokat használtuk, míg az általunk vizsgált munkanélküliségi adatok a Munkaügyi Központok nyilvántartásán alapul. A foglalkoztatási ráta alacsony volta mellett az általunk vizsgált kistérségek mindegyikére jellemző a magas *munkanélküliségi ráta* is. Az Állami Foglalkoztatási Szolgálat nyilvántartott álláskeresőinek adatai alapján az országos átlagot jóval meghaladó regionális adatok mellett a vizsgált megyék értékei is kimagaslóak. A 2009-es munkanélküliségi adatokat tekintve elmondható, hogy mindkét megye vizsgált kistérségei a megyei átlaghoz képest jóval magasabb értékeket mutatnak. A legfrissebb országos munkanélküliségi rátának, az elérhető területi adatbázis alapján mintegy 1,34-szeresét jelentik a térségek mutatói, ami a vizsgált kistérségek foglalkoztatási helyzetét tovább nehezíti. Összességében a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében vizsgált 10 kistérség közül csupán háromban volt 20% alatti mértékű a munkanélküliség, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pedig a vizsgált kistérségek között nem volt ilyen. A legmagasabb értékeket a Bodrogi (28,0%) az Abaúj–Hegyközi (27,7%), illetve a Baktalórántházai kistérség (26,6%) adta, melyek átlaga több mint 2,7-szerese az országos átlagnak.

A munkanélküliségi rátán kívül véleményünk szerint fontos még vizsgálni a munkanélküliek körében a *hosszú távú (180 napon túli) munkanélküliek arányának változását* is. Országos szintet vizsgálva megállapítható, hogy 2004-ről 2008-ra az arány 47,0%-ról 50,8%-ra növekedett. Ezzel párhuzamosan mindkét vizsgált régióban és megyében a növekedés mértéke meghaladta az országost. Észak-Magyarországon a 180 napon túli

munkanélküliek aránya 2004 és 2008 között 54,4%-ról 60,0%-ra, Észak-Alföldön 48,9%-ról 56,0%-ra nőtt. Vizsgálva az érintett megyék átlagait, szembevetve a régiókhöz hasonló tendenciát. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a 2004. évi (56,5%-ról) 2008-ra (62,5%-ra) nőtt a tartós munkanélküliek aránya. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében is hasonló volt a változás, amely szerint 2004. évi 49,6%-hoz képest 2008-ban már a munkanélküliek 58,6%-a volt tartósan munkanélküli. Az általunk vizsgált kistérségek helyzete közül kiemelendő a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében lévő Encsi (70,8%), illetve a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében lévő Mátészalkai (63,5%) kistérség, melyek mutatója az országos átlag 1,32-szerese.

Összességében az adatok alapján megállapítható, hogy az általunk vizsgált kistérségek mindegyikében romlott 2004 és 2008 között a vizsgált arány. A növekvő munkanélküliség mellett a tartós munkanélküliek aránya 2008-ra minden vizsgált kistérségben meghaladta az 57%-os rátát, ami véleményünk szerint a kumulálódó társadalmi és egyben gazdasági leszakadás egyik meghatározó pillére.

6. sz. táblázat

*A vizsgált térségek munkanélküliségi rátája (2009)
(a nyilvántartott állást keresők alapján)*

Területi egység	Munkanélküliségi ráta, %
MAGYARORSZÁG	10,0
<i>Észak-Magyarország</i>	14,5
Borsod-Abaúj-Zemplén megye összesen	16,2
Ebből a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek:	
Edelényi	23,7
Encsi	26,9
Ózdi	21,4
Sárospataki	16,6
Szerencsi	19,3
Szikszói	24,3
Abaúj–Hegyközi	27,7
Bodroghközi	28,0
Mezőcsáti	22,8
Tokaji	19,5
<i>Észak-Alföld</i>	14,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg	17,7

megye összesen	
Ebből a	
halmozottan hátrányos	
helyzetű kistérségek:	
Baktalórántházai	26,6
Csengeri	24,5
Fehérgyarmati	24,6
Mátészalkai	23,1
Nyírbátori	21,9
Vásárosnaményi	23,9

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés, 2010.

A lakosság foglalkoztatási és munkanélküliségi problémáinak megoldásához véleményünk szerint a humán erőforrás képzettsége jelentős mértékben hozzájárul. Számos képzettségre vonatkozó vizsgálatuk mellett az *1000 lakosra jutó középiskolai tanulók számának* alakulását is elemeztük, ami jól mutatja a vizsgált kistérségekben élők iskolai végzettségének változását. Az intézmény székhelyén alapuló számbavétel alapján 2004-ben az országos (43 fő/1000 lakos) adatot az általunk vizsgált kistérségek közül csupán a középiskolai hagyományokkal rendelkező Sárospataki (59 fő), illetve a Tokaji (75 fő) haladta meg. Az adatok változását vizsgálva Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 2008-ra minden általunk vizsgált kistérségben növekedést figyelhettünk meg. A legnagyobb növekedést az előzőekben említett Sárospataki (122,9%) és Tokaji (169,1%) kistérségek mellett a vizsgált időintervallumon belül az Encsi kistérség produkálta, ahol 244,2%-os növekedés volt megfigyelhető a középiskolai tanulók számának változásában. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében két általunk vizsgált kistérség (Nyírbátori 179,4%, Fehérgyarmati 172,3%) is jelentős javulást mutatott. A települések népességszáma szoros összefüggést mutat az oktatási intézmények kiépítettségével, ami kardinálisan meghatározza a népesség iskolázottsági színvonalában fellelhető területi különbségeket. A működtetés fajlagos költségei a térségben jellemző tanulói létszámhiány miatt nagyon magasak, ennek köszönhetően az alapfeladatok ellátása körzetesítéssel oldható meg a kistérségekben. Összességében a vizsgált tendenciák alapján megállapítható, hogy minden általunk vizsgált kistérségben lassú javulás figyelhető meg a középiskolai oktatásban résztvevők arányát tekintve, ami a hosszú távú stratégiák alapját teremthetik meg.

Az intézmény-székhelyén alapuló iskolázottsági adatokban megmutatkozó területi különbségeket a 2001-es népszámlálási adatok is alátámasztják. Szükségesnek tartottuk tehát vizsgálatunkat kiterjeszteni a lakosság legmagasabb iskolai végzettségét tükröző adatok (7. sz. táblázat) elemzésére is. Mivel a leghátrányosabb kistérségek települései sok esetben nem tudnak általános iskolát sem üzemeltetni, ebből következhet a 0 osztályt végzettek viszonylag magas aránya a 10-X évesek között. A legalább érettségivel rendelkezők aránya is elmarad az országos átlagtól, melynek okát abban látjuk, hogy a leghátrányosabb kistérségek a megyék és többségében az ország perifériáján helyezkednek el. Ezen periférikus helyzetükből eredően a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők megtartóképessége szempontjából is hátrányosak. A kistérségek közül a Sárospataki, a Tokaji, illetve a Mátészalkai emelhető ki a legalább érettségivel rendelkezők arányának vizsgálatakor a 18-X évesek körében. Felsőfokú oktatási intézmény a kistérségek közül csak a Sárospatakiban található. Azon kívül a megyeszékhelyeken van lehetőség felsőfokú oktatási intézményben oklevél megszerzésére. Mindezen összefüggésekből megállapítható, hogy a magasabb hozzáadott értéket előállító vállalkozások (termelők és szolgáltatók egyaránt) megtelepedését leginkább befolyásoló humán tényezők hiánya jelentősen befolyásolja az általunk vizsgált kistérségek gazdasági leszakadását. Így a halmozottan hátrányos kistérségek olyan társadalmi örvényben vannak, amely folyamatosan rontja gazdasági fejlődésük lehetőségét, így az értelmiségük helyben tartását is.

A kistérségek iskolázottsági helyzetének bemutatásához szükség van a kistérségek releváns adatainak vizsgálatára, illetve azok más területi adatokkal történő összehasonlítására. A területi adatokat tekintve regionális szintű statisztikák nem állnak rendelkezésre e vonatkozásban, de a megyei és országos adatokkal való összehasonlítás is jól tükrözi a vizsgált kistérségek hátrányos helyzetét az iskolázottság tekintetében. Az utolsó népszámlálás óta eltelt időszakban, a lakosság iskolázottságára vonatkozó település- és kistérségi szintű adatok nem állnak rendelkezésre, így ezen tendenciák vizsgálatát a 2001. évi népszámlálás adatai alapján végeztük el.

A 7. sz. táblázat iskolázottsági adataiból kiderül, hogy a kistérségek között az Edelényi és a Nyírbátori kistérségek voltak a népszámlálás idején a legrosszabb helyzetben a képzetlenek körében, hiszen a 10 évesnél idősebb korosztály 2,3, illetve 2,2%-a nem végzett el egyetlen általános iskolai osztályt sem. Megyei átlagokhoz hasonlítva elmondható, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az összes vizsgált kistérség gyengébb mutatóval

rendelkezik a megyei átlagnál (0,9%), és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében is csak egyetlen kistérség, a Baktalórántházai kistérség mutat kedvezőbb képet (1,1%) a megyei 1,2%-nál. A kedvezőtlen képet tovább rontja, hogy mindkét megye minden vizsgált kistérségének ide vonatkozó adatai meghaladják az országos átlagot (0,7%).

Az iskolai végzettséget vizsgálva (módszertani szempontból) megjegyezni szükséges, hogy a vizsgált korcsoportok között átfedés van. A KSH adataiból vizsgálható, hogy a 25 év felettiek hány százaléka az, aki felsőfokú oklevéllel rendelkezik, de az nem, hogy hány százaléka rendelkezik általános iskolai végzettséggel. Véleményünk szerint a hosszú távú stratégiák kialakítása érdekében ez utóbbi sokkal többet árulhatna e a humán erőforrás potenciál területi eltéréseiről. Az általános iskolát végzettek, érettségivel vagy felsőfokú oklevéllel rendelkezők arányát tekintve, mind a megyei, mind a kistérségi adatok elmaradnak az országos átlagtól. A fentiekből következően megállapítható, hogy a humán erőforrás fejlesztése egyik kiemelt prioritásként kell, hogy megjelenjen a vizsgált kistérségekben.

7. sz. táblázat

A népesség legmagasabb iskolai végzettség szerint a megfelelő korúak százalékában

Területi egység	2001. évi népszámlálás			
	0 osztályt végzettek aránya a 10-X évesek között %	általános iskola 8. osztályát végzettek aránya a 15-X évesek között %	legalább érettségivel rendelkezők aránya a 18-X évesek között %	egyetemi, főiskolai oklevéllel rendelkezők aránya a 25-X évesek között %
MAGYARORSZÁG	0,7	88,8	38,2	12,6
Borsod-Abaúj-Zemplén megye összesen	0,9	86,8	34	9,5
Ebből a halmozottan hátrányos kistérségek:				
Edelényi	2,3	77,9	21,2	5,1
Encsi	1,7	79,8	22,5	5,7
Ózdi	1,0	84,3	26,2	6,1
Sárospataki	1,1	86,2	28,9	9,4
Szerencsi	1,1	82,6	25,7	6,2
Szikszeri	1,9	78,9	22,9	5,1
Abaúj-Hegyközi	1,8	79,6	19,5	4,7
Bodrogközi	1,8	77,2	14,1	3,4

Mezőcsáti	1,1	79,9	17,7	4,1
Tokaji	1,5	83,6	26,8	7,2
Szabolcs-Szatmár- Bereg megye összesen	1,2	83,8	28,3	8,3
Ebből a halmozottan hátrányos kistérségek:				
Baktalórántházai	1,1	81,4	18,3	4,3
Csengeri	1,7	78,3	20,3	4,6
Fehérgyarmati	1,9	77,5	22,3	5,9
Mátészalkai	1,9	80,3	25,2	6,9
Nyírbátori	2,2	78,8	22,0	5,9
Vásárosnaményi	1,3	80,0	24,4	6,2

Forrás: 2001-es népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés, 2010.

Összegzés

Tanulmányuk célja az volt, hogy rámutassunk azon negatív tendenciák folyamatos kumulálódására, melyek a periférián elhelyezkedő halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek gazdasági társadalmi leszakadásának meghatározó tényezői. A tendenciák alakulásában jelenleg nem találtunk olyan tényezőket, melyek a hátrányos helyzetből való kilábalás irányát mutathatnák. Megfigyelhető, hogy az EU integráció és az ezzel járó forráskoncentráció, a kidolgozott fejlesztési stratégiák, a periférikus helyzetből való kitörési trendek lehetőségeinek hasznosulása az általunk vizsgált kistérségekben jóval elmarad az országos átlagtól. Halmozódó és fokozatosan növekvő mélyszegénységi állapot lassú, de folyamatos kialakulása figyelhető meg. Az elöregedő népesség alacsony foglalkoztatási helyzettel párosítva – figyelembe véve az elvándorlás egyre növekvő arányát is –, az általunk vizsgált kistérségeket egyre kilátástalanabb helyzetbe sodorja. A munkanélküliség és ezen belül a tartós munkanélküliség stabilizálódása, egyes területeken való növekedése, az alacsony képzettség koncentrációjával párosul, ami a területek versenyképességét erősen rontja. Ezen tendenciák mellé a gazdasági világválság mélyítő hatását is figyelembe véve a periférikus helyzet, illetve a leszakadás folyamata továbbra is prognosztizálható, ami azonnali megoldásokat, konkrét és összetett fejlesztési stratégiákat kíván. Meggyőződésünk, hogy ezen komplex fejlesztési irányok kidolgozásában a helyi lakosság bevonásán, az állami és közösségi források ok- és ésszerű tervezésén kívül, a vizsgált kistérségek teljes körű

gazdasági újragondolására is szükség van, melyben a vidéki térral való gazdálkodás munkahelyteremtésének is jelentős szerephez kell jutnia, de bizonyosan tényként fogadhatjuk el, hogy ezen fejlesztések alapját a humán erőforrás fejlesztése fogja megalapozni.

IRODALOM

Európa Krónika Kézikönyv (2001): Magyar Könyvklub, Budapest, 2001.

Horváth Gyula (2001): Regionális támogatások az Európai Unióban (Osiris Kiadó, Budapest, 2001.)

Horváth Gyula – Illés Iván (1997): Regionális fejlődés és politika. A gazdasági és szociális kohézió erősítésének feladatai Magyarországon az Európai Unióhoz való csatlakozás időszakában. Európai Tükör Műhelytanulmányok. 16. sz. Budapest: Integrációs Stratégiai Munkacsoport

KSH Területi Statisztikai kiadványok

Szabó Pál (2005): A NUTS rendszer ki- és átalakulása. Comitatus XV. évf. 8-9.sz. (aug.-szept.)

http://europa.eu.int/comm/eurostat/ramon/nuts/home_regions_en.html

www.ksh.hu

www.afsz.hu

Kulcsszavak: leghátrányosabb helyzetű kistérségek, Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, gazdasági és társadalmi fejlődés, humán erőforrás ellátottság

Resume

Researches on disadvantaged spaces and spatial examinations of economic situations of areas lagging behind go back high in the past, but the continuous changes of the natural, economic and human resources forecast a system of new and new coherences. Due to these changes, the ever-changing spatial policy nowadays needs to answer such questions like whether the spatial development supports of the past years have been adequate and efficient. In our study, we intend to highlight the social coherences of the two counties that include 50% of the mostly-disadvantaged sub-regions of Hungary, namely Borsod-Abaúj-Zemplén and Szabolcs-

Szatmár-Bereg counties. Our aim is to introduce the changes of the past 5 years and to explore the new economic and social tendencies in these areas.

Elérhetőségek:

Dr. Káposzta József, egyetemi docens, intézeti igazgató⁽¹⁾

Dr. Nagy Henrietta, egyetemi adjunktus⁽²⁾

Kollár Kitti, PhD hallgató⁽³⁾

^(1,2,3) Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet

Cím: 2100 Gödöllő, Páter Károly u. 1.

Tel: 28/522-000/2063 mellék

Fax: 28/410-802

E-mail: kaposzta.jozsef@gtk.szie.hu, nagy.henrietta@gtk.szie.hu, kollar.kitti@gtk.szie.hu